

o řadu aktuálních a pečlivě zvolených příkladů. Tento moment tak ještě podtrhuje a dokresluje význam estetických sporů v životě člověka v kontextu aktuálního dění.

Jan Josl

Jiří Koten, *Jak se fikce dělá slovy. Pragmatické aspekty vyprávění,*

Host, Brno 2013, 160 s., ISBN 978-80-7294-846-8

Kniha Jiřího Kotena je příspěvkem do neustávající debaty, jejímž středobodem je snaha podat definici fikce, přičemž na základě vybraných koncepcí, které podrobuje kritice, autor dává tušit, o jak komplexní a košatou diskusi se jedná. Vzhledem k tomu, že zájem o téma fikce a fikčnosti je v současné době příznačný spíše pro angloamerickou a německou oblast, má tato kniha už jen proto potenciál zaujmout na domácí scéně čestné místo. Těžiště knihy – a tudíž zároveň klíč, dle něhož jsou ty které teorie vybírány – však představuje samotný Kotenův návrh, jak otázku definování fikce řešit, a sice pokus o systematickou syntézu dvou základních přístupů. Na jedné straně toho, jež lze zastřešit otázkou „Co je fikce?“, a na straně druhé toho, který se táže, „Jak s fikcí zacházíme?“. První z perspektiv autor reprezentuje přístupem, který chápe otázku fikčnosti jako otázku po povaze „znamenání“ fikčních textů, respektive jejich významu či referentu, přístupem, který lze nazvat sémantickým. Konkrétními zástupci se pak stávají různé teorie možných/fikčních světů. Ty tedy spatřují fikčnost textu v jeho potenciálu rozvrhovat specifický fikční svět. Onen druhý základní možný náhled na fikci pak Koten shrnuje pod hlavičku pragmatického přístupu. Za jeho reprezentanty volí ty teorie, jež odvozují fikčnost textu od fikčnosti vypovídání,¹ tedy teorie řečových aktů, úžeji pak teorie předstírání. Oba přístupy, sémantický a pragmatický, přitom považuje za vzájemně komplementární, a celou knihu lze tudíž chápat jako snahu tuto komplementaritu a její explanační sílu demonstrovat – byť, jak naznačuje podtitul, je tak po většinu času činěno z hlediska pragmatického.

První kapitola představuje jistý úvod do problematiky a věnuje se především vysvětlení stanoviska sémantických teorií fikce, přičemž proti některým výtkám obhajuje legitimitu teorií fikčních světů. Kapitola druhá pak přechází k teoriím pragmatickým, respektive teoriím předstírání. Koten se zde zabývá předními autory tohoto myšlenkového proudu a ze strategií, na jejichž základě jednotlivé teorie volí a z jakých pozic je kritizuje, již prosvítá jeho vlastní záměr. Závěr, k němuž v této kapitole dospívá, lze formulovat následovně: fikční výpověď je skutečně jistým (specifickým) druhem předstírání, neboť „imituje“ faktuální diskurz. Autor předstírá, že vypovídá o skutečných věcech a událostech, ačkoli má jeho výpověď pouze virtuální referent. Na druhou stranu je předstírání pouze jakýmsi prostředkem akce jiné, a to – jak autor následně deklaruje – formování fikčního světa. Od tohoto okamžiku se po zbytek knihy leitmotivem Kotenova výkladu stává výrok Gérarda Genetta: „Předstíráním, že pronáší tvrzení (o fikčních bytostech), romanopisec zároveň dělá něco jiného, totiž tvoří dílo fikce.“² Třetí kapitola si tedy klade otázku, jak konkrétně řečový akt, jenž je základem fikční výpovědi, vypadá a co je pro něj oproti řečovým aktům ostatním specifické. Jinými slovy, Koten zde představuje svůj model fikční komunikace, jejímž prostřednictvím je fikční svět prezentován čtenáři. Za klíčový moment výkladu lze pak označit místo, kde autor na základě návrhů svých předchůdců (za nejbližšího inspirátora lze snad označit Marie-Laure Ryanovou) definuje fikční komunikaci jakožto komunikaci principiálně zdvojenou, „vrstvenou“.

¹ J. Koten, *Jak se fikce dělá slovy*, Host, Brno 2013, s. 23.

² Tamtéž, s. 45.

Právě zde totiž dochází k průniku oněch dvou přístupů k definování fikce. Na jedné úrovni je výpověď předstíráním, které se odehrává v našem, aktuálním světě, zatímco na úrovni druhé jde o výpověď sice, řekněme, autentickou, ovšem odehrávající se pouze ve světě fikčním. Na jedné rovině se tak jedná o komunikaci autora se čtenářem a na rovině druhé o komunikaci fikčního vypravěče a fikčního adresáta.³

Tim, jak taková komunikace probíhá ze čtenářského hlediska, se pak zabývá kapitola čtvrtá. Koten chápe čtení jako kooperativní proces, v němž jsou porušovány běžné komunikační zásady a v němž si výpověď – vzhledem k fikčnosti svého referentu – od čtenáře žádá, aby prostřednictvím textu „přistoupil na hru“, aby se „účastnil na světě fikce“ či aby se do něj „zanořil“.⁴ Fikční výpověď je tedy označena za výpověď s dvojí ilokuční platností, neboť ji čteme zároveň jako jazykové dílo vytvářené autorem a zároveň – díky přistoupení na hru – jako vypravěčovo vyprávění.⁵ Na základě těchto závěrů se pak autor v následující kapitole pokouší fikci zařadit do taxonomií řečových aktů různých autorů a pečlivě promyslí důsledky takových klasifikací, aby ji nakonec – poměrně originálním způsobem – vymezil jako druh *nepřímého* řečového aktu, nepřímé deklarace, kdy „přímý ilokuční akt, který ‚nese‘ nepřímý akt, se vztahuje k fiktivnímu mluvčímu, zatímco nepřímý ilokuční akt [jímž je tvořen, resp. deklarován fikční svět] se vztahuje ke skutečnému mluvčímu, autorovi“.⁶ Šestá kapitola se pak zákonitě vrací ke schématu a struktuře fikční komunikace s ohledem na její principiálně zdvojený charakter a Koten zde jeden po druhém rozebírá její čtyři účastníky: autora, vypravěče, fikčního adresáta a čtenáře. Autor se čtenářem jakožto skuteční aktéři komunikace navíc dostávají své textové „dvojníky“, autora a čtenáře implikovaného. Jelikož je empirický autor (empirickému) čtenáři principiálně nedostupný, vytváří si ten model autora na textovém základě – ovšem rovněž i na základě svých předchozích vědomostí a zkušeností jak o spisovateli, tak o jeho době, milieu atd.⁷ Implikovaným čtenářem se pak – rovněž ve shodě s běžným územ – rozumí představa jakéhosi vhodného či ideálního čtení, kterou v sobě text skrývá. Pokud jde o situaci uvnitř fikčního světa, zatímco v chvíli, kdy Jiří Koten definuje kategorii vypravěče jako narativní funkci (a důsledně se tedy vyhýbá jeho personifikaci),⁸ se obrací ke „klasické“ naratologii, proto, aby vymezil fikčního adresáta (jenž je rovněž ve většině případů nevyjádřený), sahá po kognitivních teoriích fikce a literatury. Výsledkem je představa procesu čtení, v jehož rámci čtenář na základě autorova sdělení či komunikace vstupuje do fikčního světa a stává se *svědkem* komunikace mezi vypravěčem a fikčním adresátem. Slovy Jiřího Kotena: „Fikce vzniká tím, že čtenář je informován o řečovém aktu, který vykonává vypravěč.“⁹

Kniha *Jak se fikce dělá slovy* čtivou formou představuje zajímavou koncepci na pozadí věcné a zaslíbené analýzy a kritiky relevantních teorií fikčnosti a literatury. Kotenovým hlavním záměrem je tedy ukázat potenciál, který skýtá definování fikce na základě specifického řečového aktu, a propojit tak výše nastíněným způsobem pragmatické hledisko se sémantickým. Čtenář se však možná neubrání dojmu, že autor místy poněkud klouže po povrchu, že ono *propojení* je v samotné knize pouze naznačeno. Proto nejsou některé implikace, které s sebou taková kombinace nese, možná vzaty v potaz tak, jak by si zasluhovaly, a zbývá doufat, že se k nim autor vrátí ve svých dalších pracích. Ačkoli totiž v tomto místě teoretický výklad v zásadě končí, může se zdát, že jedna základní otázka byla teprve načata – a sice, jaký je ze čtenářského hlediska vztah mezi dvěma rovinami čtení a co jsou tyto roviny vlastně zač. Nebylo

³ Tamtéž, s. 61.

⁴ Tamtéž, s. 66.

⁵ Tamtéž, s. 142.

⁶ Tamtéž, s. 96.

⁷ Tamtéž, s. 99.

⁸ Tamtéž, s. 109.

⁹ Tamtéž, s. 114.

by jistě legitimní vyčítat autorovi, že nevěnuje dostatek pozornosti něčemu, co nebylo jeho cílem, a je skutečně pravda, že těžiště Kotenovy práce spočívá zjevně spíše v tom podat ucelený a univerzální model fikční komunikace než zachytit dynamiku procesu čtení. Na druhou stranu však v knize nalezneme řadu náznaků a především pak kapitulu (čtvrtou) „Čtení a prožívání narativních fikcí“ a rovněž kapitulu poslední (sedmou) „Apendix: Počátky vnitřního monologu v české literatuře“. Ta je, již dle názvu, jakýmsi dodatkem k teoretickému tělu knihy či praktickou ukázkou a představuje zajímavý exkurz do výstavby a vývoje české literatury 19. století. Koten zde však zároveň promýšlí otázku realismu v literatuře – nikoli literárního směru, nýbrž schopnosti působit „realisticky“ a vykreslit tak přesvědčivě psychologii postav. Dochází k závěru, že veškeré způsoby prezentace vnitřních dějů postav jsou stejně „literární“ a některé jen – díky tomu, že vyprávěč nahlíží protagonistům přímo do mysli – budí zdání větší autenticity či autority zaštitěné spolehlivým vyprávěčem.¹⁰ Koten se tak zároveň dotýká zajímavé otázky literárních či narativních konvencí, která však bohužel zůstává v rámci jeho teorie spíše nerozvinuta. Jedná se přitom o poměrně palčivý problém, s nímž se potýkají ty teorie fikčních světů, jež – stejně jako sám autor – pracují s představou „účasti ve světě fikce“ či „zanoření“. Spolu s takovým pojetím participace totiž zákonitě vyvstává otázka, jaká míra „realismu“ (a co tento termín vlastně v tomto smyslu znamená) je nutná pro to, aby se čtenář mohl do světa fikce ponořit tak, jak to po něm tito teoretici vyžadují, a prožívat jej „stejným“ způsobem, jako by to byl svět reálný (a to přinejmenším emočně, pouze s vědomím, že pro trpící postavy nemůže nic udělat, a proto se o to ani nesnaží).¹¹

Například Kotenova poznámka, že „[nevěrohodná promluva postav] sama nedokáže maskovat, že její funkce nespočívá v řečovém jednání, nýbrž v potřebě charakterizovat postavy či poskytnout o nich ‚nezbytné‘ informace čtenářskému publiku mimo fikční svět“,¹² míří, zdá se, tím směrem, že se lze na základě neuměle zpracovaného či archaického projevu postavy do daného fikčního světa „zanořit“ jen stěží. A jestliže uvažujeme o fikční výpovědi (čtení fikce) jako o výpovědi s dvojí ilokuční silou, je třeba se v tuto chvíli ptát: pokud se čtenář do fikčního světa nedokáže „dostat“ a zůstává na rovině autor–čtenář (respektive u ní prodlévá), znamená to, že fikční komunikace selhala – jako by tomu zřejmě bylo v případě metafory, již Koten k fikci přirovnává¹³ –, či se jedná o dvě (alespoň heuristicky) oddělitelné roviny interpretace, mezi nimiž čtenář jaksi osciluje? A jaká je v tomto schématu role žánru či intertextových narážek, aluzí, citací? Mohou si podržet svou funkci, která není primárně „iluzivní“, a přitom nějak „prosáknout“ do fikčního světa a podílet se na jeho podobě? Jaký vliv na rekonstrukci fikčního světa čtenářem mají vstupy samotného autora či jeho glosy, které jsou dle Kotena „součástí narativního textu, nikoliv fikčního vyprávění“?¹⁴ Stručně řečeno, má-li být součástí definování fikce rovněž charakteristika toho, jak s textem zacházíme,¹⁵ zdá se, že i na takové otázky je třeba hledat odpověď.

Aneta Benešová

¹⁰ Tamtéž, s. 140.

¹¹ Tamtéž, s. 66–70.

¹² Tamtéž, s. 100.

¹³ Tamtéž, s. 97.

¹⁴ Tamtéž, s. 103.

¹⁵ Tamtéž, s. 141.